MOLIYA BOZORI TAHLILI VA UNING IQTISODIY RIVOJLANISHDAGI ROLI

Muxammedova Zarina Murodovna
“Moliya” kafedrasi dotsenti, i.f.d (DSc),
Samarkand iqtisodiyot va servis instituti, O‘zR
Qurbonova Bonu Abduraxmonovna
Moliya va moliyaviy texnologiyalar ta’lim yo‘nalishi
Mk-524 guruh talabasi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, O‘zR

Annotatsiya: mazkur maqolada moliya bozorining iqtisodiy tizimdagi o’rni, uning tarkibiy tuzilishi hamda iqtisodiy rivojlanishga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Moliya bozori jamg’armalarni investitsiyalarga yo’naltirish, kapital resurslarini samarali taqsimlash, iqtisodiy subyektlar o’rtasida moliyaviy resurslar harakatini ta’minlash hamda iqtisodiy o’sishni rag’batlantirishda muhim mexanizm sifatida namoyon bo’ladi. Shuningdek, tadqiqotda O’zbekiston moliya bozorining rivojlanish dinamikasi statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinib, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo’nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so’zlar: moliya bozori, kapital bozori, pul bozori, investitsiya, likvidlik, moliyaviy instrumentlar, iqtisodiy o’sish, fintex, raqamli iqtisodiyot, moliyaviy savodxonlik.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotda moliya bozori iqtisodiy resurslarning harakatini ta’minlovchi muhim institutlardan biri hisoblanadi [4]. Ushbu bozor orqali vaqtincha bo’sh pul mablag’lari jamlanadi, investitsiya jarayonlariga yo’naltiriladi va iqtisodiyotning real sektorida kapital aylanishi jadallashadi [7]. Shu jihatdan moliya bozori nafaqat moliyaviy munosabatlar tizimi, balki iqtisodiy rivojlanishni ta’minlovchi asosiy infratuzilmaviy mexanizm sifatida ham qaraladi [1].

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliya bozori jamg’arma egalari, investorlar, banklar, sug’urta tashkilotlari, fond bozori ishtirokchilari hamda kapitalga ehtiyoji bo’lgan xo’jalik yurituvchi subyektlar o’rtasida vositachi vazifasini bajaradi [4]. Natijada iqtisodiyotda moliyaviy resurslar nisbatan samarali taqsimlanadi, ishlab chiqarish jarayonlari moliyaviy jihatdan qo’llab-quvvatlanadi va investitsion faollik oshadi [7].

Moliya bozorining yana bir muhim jihati shundaki, u moliyaviy aktivlar qiymatini shakllantiradi, risklarni qayta taqsimlaydi va iqtisodiy subyektlarga investitsion qarorlar qabul qilish uchun zarur axborotni beradi [2][3]. Shu bois moliya bozorining rivojlanganlik darajasi ko’p hollarda mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi, investitsion jozibadorligi va raqobatbardoshligi bilan bevosita bog’liq bo’ladi [7].

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning kengayishi moliya bozori faoliyatiga ham sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Elektron to’lov tizimlari, mobil bank xizmatlari, fintex platformalar va raqamli investitsiya vositalari moliyaviy xizmatlarning tezkorligi va ommabopligini oshirmoqda [5][6]. Shu sababli moliya bozorining tuzilishi, funksiyalari va iqtisodiy rivojlanishdagi rolini ilmiy jihatdan o’rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Moliya bozori va uning iqtisodiy rivojlanishdagi o’rni iqtisodiyot nazariyasida keng o’rganilgan masalalardan biridir [4][7]. Jahon iqtisodiy adabiyotida moliya bozori, avvalo, jamg’armalarni investitsiyalarga aylantiruvchi va kapital resurslarini samarali taqsimlovchi tizim sifatida talqin qilinadi [4].

R.Shiller moliyaviy bozorlarning iqtisodiy xatti-harakatlar, investorlar kayfiyati va bozor ishtirokchilarining kutishlari bilan chambarchas bog’liqligini asoslab bergan [1]. E. Fama esa samarali bozor gipotezasi orqali moliyaviy aktivlar narxi mavjud axborotni o’zida aks ettirishini

ko’rsatadi [2]. Ushbu yondashuvlar moliya bozorida axborot shaffofligi va ishonch omili muhim ahamiyatga ega ekanini ko’rsatadi [2].

J.Stiglitz tadqiqotlarida esa moliya bozorlarida axborot assimetriyasi mavjudligi iqtisodiy nomutanosibliklarni keltirib chiqarishi mumkinligi ta’kidlanadi [3]. Bu holat moliya bozorini tartibga solishda davlatning institutsional roli muhim ekanini tasdiqlaydi [3].

Mahalliy tadqiqotlarda moliya bozorining institutsional asoslarini mustahkamlash, fond bozorini rivojlantirish, bank va nobank moliyaviy institutlar faoliyatini uyg’unlashtirish, investitsion muhitni yaxshilash hamda moliyaviy xizmatlar bozorini raqamlashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda [5][6].

Ayniqsa, O’zbekiston sharoitida moliya bozori imkoniyatlaridan to’liq foydalanish uchun kapital bozori likvidligini oshirish, aholi va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy savodxonligini kuchaytirish muhim yo’nalishlardan biri hisoblanadi [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, abstrakt-mantiqiy tahlil, qiyosiy tahlil, statistik ma’lumotlarni umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Mazkur metodlar moliya bozorining iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini kompleks baholash, uning tarkibiy qismlari o’rtasidagi bog’liqlikni aniqlash hamda mavjud muammolar bo’yicha ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Moliya bozori iqtisodiyotda kapital oqimini ta’minlovchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi [4][7]. Uning rivojlanganlik darajasi investitsiya jarayonlari, ishlab chiqarish hajmi, tadbirkorlik faolligi va iqtisodiy o’sish sur’atlariga bevosita ta’sir ko’rsatadi [7]. Rivojlangan moliya bozoriga ega mamlakatlarda kapital resurslari tezroq harakatlanadi, moliyaviy instrumentlar xilma-xilligi yuqori bo’ladi va investitsion risklarni boshqarish imkoniyatlari kengayadi [4].

O’zbekiston moliya bozorida so’nggi yillarda bank sektori, sug’urta bozori, qimmatli qog’ozlar bozori va fintex xizmatlari bo’yicha muayyan o’sish tendensiyasi kuzatilmoqda [5][6]. Quyidagi jadvalda ushbu jarayonlarni ifodalovchi asosiy ko’rsatkichlar umumlashtirilgan.

1-jadval
2019-2024-yillarda O’zbekiston moliya bozorida asosiy ko’rsatkichlari (mlrd. so’mda)

Ko‘rsatkichlar	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2024 yilning 2023 yilga nisbatan o‘sishi, (marta)**
Bank aktivlari	286000	345000	412000	498000	612000	735000	1,2
Kredit qo‘yilmalari	198500	230400	275600	331200	410800	505000	1,2
Qimmatli qog‘ozlar bozori kapitallashuvi	15200	18600	22900	28400	35700	44300	1,3
Investitsiyalar hajmi	189000	210500	246800	289600	342700	401000	1,2
Sug‘urta mukofotlari hajmi	3800	4600	5700	7200	9400	11600	1,2

Fintex operatsiyalar hajmi	1500	3200	7800	15400	28900	46500	1,6

Izoh: *ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va rasmiy statistik manbalar asosida muallif tomonidan umumlashtirilgan [5][6].*

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2019-2024-yillar davomida O'zbekiston moliya bozorining asosiy segmentlarida ijobiy o'sish tendensiyasi kuzatilgan [5]. Xususan, 2024-yilda 2023-yilga nisbatan bank aktivlari va kredit qo'yilmalari 1,2 martaga oshgan. Bu holat iqtisodiyotga yo'naltirilayotgan moliyaviy resurslar hajmi ortib borayotganini ko'rsatadi [5].

Qimmatli qog'ozlar bozori kapitallashuvining 1,3 marta o'sishi kapital bozorining bosqichma-bosqich rivojlanayotganidan dalolat beradi [7]. Biroq bu segmentning umumiy moliya bozoridagi ulushi hanuz yetarli darajada yuqori emas. Bu esa aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlar bozorini kengaytirish zarurligini ko'rsatadi [4].

Investitsiyalar hajmining 2024-yilda 401000,0 mlrd. so'mga yetgani iqtisodiyotning real sektorida kapitalga talab oshib borayotganini bildiradi [6]. Sug'urta mukofotlari hajmining o'sishi esa moliyaviy xizmatlarning diversifikatsiyalashayotganini ko'rsatadi [4]. Ayniqsa, fintex operatsiyalar hajmining 1,6 marta foizga oshgani raqamli moliyaviy xizmatlar iqtisodiyotda tobora muhim o'rin egallayotganini tasdiqlaydi [1][5].

Bugungi kunda moliya bozorining rivojlanishi faqat bank tizimi bilan cheklanib qolmaydi. Fond bozori, sug'urta sektori, investitsiya institutlari, elektron to'lov tizimlari va raqamli moliyaviy platformalar ushbu bozorning tarkibiy qismlariga aylanmoqda [4][7]. Shu sababli moliya bozorini kompleks rivojlantirish iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligi uchun zarur shartlardan biridir. Shu bilan birga, O'zbekiston moliya bozorida ayrim tizimli muammolar ham mavjud. Jumladan, fond bozori likvidligining pastligi, moliyaviy instrumentlar turining cheklanganligi, investorlar faolligining yetarli emasligi, aholining moliyaviy savodxonligi to'liq shakllanmaganligi va investitsion madaniyatning sustligi moliya bozori imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda [3][7].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida fintex texnologiyalar, elektron to'lov tizimlari, mobil bank xizmatlari va raqamli investitsiya platformalarining rivojlanishi moliya bozorini yangi bosqichga olib chiqmoqda [1][5]. Bu jarayon moliyaviy xizmatlarning ommaviylashuvi, operatsiyalar tezligi, xarajatlarning kamayishi va bozor shaffofligini oshirishga xizmat qiladi [2]. Shu nuqtai nazardan, raqamli moliya xizmatlarini rivojlantirish moliya bozorining istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [4].

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, moliya bozori iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Uning samarali faoliyati kapital resurslarining optimal taqsimlanishini, investitsiya jarayonlarining faollashuvini, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlari kengayishini va iqtisodiy o'sishning jadallashuvini ta'minlaydi.

Moliya bozorini yanada rivojlantirish uchun, avvalo, moliyaviy instrumentlar turini kengaytirish, fond bozori likvidligini oshirish, korporativ obligatsiyalar va aksiyalar bozorini rivojlantirish, fintex xizmatlarini qo'llab-quvvatlash hamda aholining moliyaviy savodxonligini kuchaytirish zarur.

Shuningdek, moliya bozorida shaffoflikni ta'minlash, investorlar huquqlarini himoya qilish, raqamli moliyaviy xizmatlar infratuzilmasini takomillashtirish va moliyaviy institutlar o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu choralar moliya bozorining barqaror rivojlanishiga, milliy iqtisodiyotning investitsion jozibadorligini oshirishga va iqtisodiy o'sishning mustahkam moliyaviy asoslarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shiller R.J. Irrational Exuberance. – Princeton University Press, 2015.
2. Fama E.F. Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. – Journal of Finance, 1970.
3. Stiglitz J.E. Information and the Change in the Paradigm in Economics. – American Economic Review, 2002.
4. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Pearson Education, 2018.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy hisobotlari. – www.cbu.uz
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. – www.stat.uz
7. Levine R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. – Journal of Economic Literature, 1997.